

KUHN og sprogvidenskaberne (n1)

Frans Gregersen (n3)

At skrive om Kuhn og sprogvidenskaberne er en dobbelt opgave. Kuhns paradigmatheori har naturligvis haft betydning for, hvordan sprogvidenskaberne har reflekteret over deres egen historie. Men der er også en anden side af sagen: Kuhn var nok hele vejen klar over sprogets rolle i paradigmedannelsen, men alligevel bliver det stadig klarere hen mod slutningen af hans karriere, at her lå der – også for paradigmatheorien – et problem. Kuhn spekulerede i sine sidste år ofte og højlydt over, hvilken rolle sproget mon havde i den videnskabelige proces. Et par citater kan belyse dette:

I en vigtig artikel om begrebet inkommensurabilitet, et begreb vi skal komme tilbage til, skriver Kuhn i en note:

”Både Feyerabend (videnskabsteoretikeren Paul K. Feyerabend (1924-94)) og jeg skrev om umuligheden af at definere de tekniske termer i én teori på basis af de tekniske termer fra en anden. Men han begrænsede inkommensurabiliteten til det sproglige; jeg talte også om forskelle mht. ’metoder, problem-felt og standarder for problemløsninger’ (*Struct.* 2.udg., s. 103), noget jeg ikke længere ville gøre bortset fra i den betydelige grad de sidstnævnte er nødvendige konsekvenser af sprogindlæringsprocessen.”
(Kuhn 1983 (2000): 34)

Vi ser, at Kuhn nu er vendt tilbage til at se sprogindlæringen i forbindelse med træningen til at blive videnskabsmand – eller kvinde som det afgørende moment i skabelsen af nye paradigmer.

I en lige så vigtig artikel om mulige verdener, en artikel, som rummer mange fine formuleringer af genkommende Kuhn-temaer, hedder det:

”At forstå en fortidig videnskabelig doktrin kræver at historikeren tilegner sig et ordforråd som her og der adskiller sig systematisk fra det der er i brug i historikerens samtid. Kun ved at bruge det ældre ordforråd kan han eller hun gengive visse af de påstande som er fundamentale for det studerede område præcist. Disse påstande er ikke tilgængelige ved en oversættelse, hvor historikeren bruger hans eller hendes samtids ordforråd, selv ikke ved en udvidelse af ordforrådet med udvalgte begreber fra det foregående.”
(Kuhn 1989 (2000): 58f)

Først præsenterer jeg udvalgte problemer fra sprogvidenskabens historie for at se,

hvordan de kan behandles ud fra en version af paradigmateteorien, som bygger på en teorimodel med flere niveauer, som Simo Køppe og jeg har arbejdet med i snart flere år (Gregersen og Køppe 1989; Gregersen 2000). Endelig afsluttes artiklen med nogle tentative overvejelser over, hvordan en sociolingvistisk model måske kan rumme nogle svar på Kuhns spørgsmål om sprogets rolle(r).

Det er alment kendt, ikke mindst gennem Kuhns egne gentagne formuleringer, at Kuhn ikke delte den radikale tolkning af begrebet inkommensurabilitet (Kuhn 2000: f.eks. 308). I *Structure* hedder det, at to paradigmer er inkommensurable, og at dette dækker over, at der, når man bevæger sig fra det ene til det andet paradigme er sket et irreversibelt *gestalt switch*. Et af de mest omdiskuterede aspekter af Kuhns paradigmateteorien er, hvilke konsekvenser man kan drage af begrebet inkommensurabilitet. En mulig konsekvens er, at der ikke findes noget helle, hvorfra man kan betragte et paradigme. Der findes kun et andet paradigme. Ligegyldig hvordan man ser på en kendsgerning fra, så vil udsigtspunktet være bestemt af et bestemt paradigme. For kendsgerninger bliver kun til kendsgerninger ved at blive fortolket, eller simplere: etableret, som sådan ud fra en teori, og en teori tilhører eo ipso et paradigme. Det er en mulig tolkning, men ikke den eneste.

Lad os tage et eksempel, som Kuhn selv har brugt (Kuhn 1989 (2000: 83ff)), nemlig påstanden, at vand er H_2O . I hvilken forstand er denne påstand en sandhed, selv for den, der tilhørte et tidligere paradigme? Det paradigme, der ser vand som H_2O , ser også is som H_2O og vanddamp som H_2O . Det gjorde det tidligere paradigme ikke. Det så derimod tilstandsformen som noget helt afgørende ved substansen. For et sådant paradigme er en påstand om, at H_2O er vand ganske vist mulig: Men kun som en påstand om, at H_2O er strømmende vand, dvs. vand, hvis molekyler er i bevægelse. Der kan ikke forbindes nogen form for sandhed med påstanden, at is også er H_2O . Man kunne i en vis forstand lige så godt påstå, at jern var bly.

Eksemplet skal gerne vise, at der ikke er noget tredje sted. Enten er vand en substans, hvis formel går igen på tværs af tilstandsformer - hvorved man får tilstandsformen som problem - eller også er rindende vand lige så forskellig fra is som fra damp, og disse forskellige tilstandsformer udgør naturlige klasser - eller i hvert fald naturens givne kategorier; *tertium non datur*. Det 'kemiske' blik, vi her har demonstreret, er for så vidt et led i en længere udvikling, som det har samme karakter som den omvæltning, Kuhn studerede i detaljer, nemlig overgangen til det heliocentriske verdensbillede - den fjerner sansernes umiddelbare udsagn som højeste instans og sætter i stedet en dybere struktur i verden, som kun den lærde, eller den, der lærte det i skolen, har adgang til. Det er denne skaben-esoterisk-viden, som bliver karakteristisk for videnskaben i moderne forstand.

Hvad er en teori? Hvad er et paradigme? (n2)

Det er formentlig både formålsløst og fordummende at tale om teori på kun ét

niveau. Ofte hører man blandt forskere udsagn, som sætter 'teori' lig med hypotese eller blot tanke: "Det er min teori at..." siger én eller anden og mener dermed, at det tror han eller hun. Men samme person kan nogle minutter senere sagtens udtale sig om teorier på et helt andet niveau: "Ja, ifølge Bourdieu ville den slags jo hedde praksisformer eller måske forskellige habitusser!"

Man kan umuligt mene, at store (termino)logiske systemer og små tanker kan behandles som det samme, og det vil derfor være hensigtsmæssigt til afklaring af begrebet at indføre en niveaudelt teori om teorier. Her kommer et forslag til en sådan:

7 niveauer fra verden til verdensanskuelse:

1. niveau: RÅDATA: uforarbejdede sansedata, eks.: sproglyd, skrift i kontekst
2. niveau: DATA: teoriladede percepter, eks.: omdannelse af rådata til transportabel og permanent form, dvs. tekst, tal eller graf.
3. niveau: TEORI 1: ordning af teoriladede percepter under ét eller andet synspunkt, eks.: fonologisk analyse i systemer eller med opstilling af regler.
4. niveau: TEORI 2: disciplinspecifik overordnet teori, eks.: sprogforandringsteori à la William Labov (sociolingvistisk sprogforandringsteori).
5. niveau: TEORI 3: videnskabsspecifik overordnet teori, eks.: strukturalistisk sprogteori.
6. niveau: TEORI 4: tværvidenskabelig teoridannelse, eks.: strukturalismen inden for humaniora.
7. niveau: TEORI 5: Verdensanskuelse formuleret inden for, eller med brug af, de 'evige' dikotomier, materialisme-idealisme; rationalisme-romantik etc.
(Se Gregersen 2000)

På første niveau optræder de uforarbejdede sanseindtryk. Vi optager en video; det, der er på videoen, skal imidlertid ses og høres af ét eller flere mennesker. Til gengæld lader det sig ikke bearbejde i den form, det har, når forskeren blot ser eller hører videoen. Det skal objektiveres. Dermed er vi på niveau 2. Når der indimellem 'svindles med data', betyder det, at data enten er fiktive, eller at de, bevidst eller ubevidst, forvrænges (i forhold til hvad andre måtte se, høre eller smage). Disse to niveauer repræsenterer den form, virkeligheden har i relation til tænkningen over den. De fem teoriniveauer er så ordnet efter stigende udsagnskraft og dækningsgrad, men har samtidig den interessante egenskab, at jo højere op vi kommer, jo mindre er synspunkterne empirisk begrundet. Man kan ikke *bevise*, at en materialistisk indlejret teori er bedre end en anden af idealistisk karakter, men man kan *sandsynliggøre*, at teoriniveauerne kommer til at hænge bedre sammen, og at udsagnskraften bliver større ved at vælge den ene eller den anden teori 5-løsning. Normalt er der på dette niveau slet ikke tale om bevidste valg. Hvilket synspunkt

forskeren har, fremkommer oftest implicit.

Bemærk således for det første, at det ikke er alle niveauer, der kaldes teori i modellen, for det andet, at modellen er tænkt som et alment rammeværk til teori-tænkning (trods de sprogvidenskabelige eksemplifikationer - de er kun eksemplifikationer) og for det tredje, at det givetvis lader sig gøre at argumentere sammenhængende for eller imod flere (eller færre) niveauer. Det er dog ikke nødvendigt her, hvor modellen kun tæller som tankeramme for en definition af begrebet paradigme: Et paradigme er i denne optik et sammenhængende svar på samme spørgsmål på alle niveauer.

Det er en meget krævende definition, en løser kunne bestå i at kræve sammenhængskraft i svarene på kun de fem teori-niveauer, men det ville indebære den oplagte svaghed, at man skilte de empiriske niveauer ud fra paradigmedefinitionen. Det ville i øvrigt være uhyre anti-kuhnsk. Kuhns særlige begavelse - som han selv omtaler den og udtrykker (sig om) den, var netop at rekonstruere sammenhængen i de gamles tænkning og videnskabelige praksis (se særlig Kuhn 1989 (2000), men også Kuhn 2000 part three: *A discussion with Thomas Kuhn*, hvor Kuhn bruger begreber som 'climb into their heads' (280), hvor det er forskerhoveder fra en anden tid, der tales om).

Imidlertid er det ikke nok at bestemme et paradigme internalistisk, sådan som det her er gjort. Det er en vigtig pointe hos Kuhn, at videnskabens organisation og sociologi har stor betydning for dens placering i historien (også selv om han erklærer sig som internalist), og det er da også påfaldende, at den mere og mere esoteriske karakter, videnskabelig viden efterhånden får, forenes med en stærkt stigende professionalisering af forskningen. Som bekendt var Charles Darwin ikke professor ved et universitet, men det var hans senere kritiker og fortolker Stephen Jay Gould. Denne professionalisering isolerer efterhånden videnskabelig virksomhed fra andre typer af åndelig virksomhed, et fænomen som har været genstand for jævnlige beklagelser. Jeg tænker her ikke på splittelsen mellem de to kulturer, humaniora og naturvidenskaberne, men på den manglende dialog mellem kreativitet i almindelighed og videnskabelig sådan.

Samtidig skal man ikke være blind for, at den uhyre indoktrinering, som moderne forskere får i kraft af at blive uddannet i stadig længerevarende forløb som forskere, er et historisk ret sent fænomen. Det er absolut værd at overveje, hvordan tidligere forskere lærte at forske, når de var henvist til hovedsagelig at læse - og eventuelt at mesterlære - men altså ikke fik en uddannelse i håndgrebene.

Kuhn formulerede en paradigmatheori og satte dermed flere sager på spidsen. Det allervigtigste, Kuhn gjorde, ligger imidlertid i, at han forenede videnskabsteori og videnskabshistorie i en frugtbar vekselvirkning af forbløffende simpel art:

Videnskabshistorien ses som videnskabsteoriens empiriske felt. Hvis videnskabshistorien kan vise, at videnskab følger andre love eller har en anden karakter, end filosofferne havde forestillet sig, så er det filosofferne, der må vige. I Poppersk forstand er videnskabshistorien falsifikationsområde for videnskabsteorien. Det er udgangspunktet for det følgende.

Overblik over sprogtænkningens udvikling (n2)

Man kan skelne mellem en række groft tilskårne perioder inden for sprogtænkningen, som i konventionel form følger de store skel i idehistorien som følger:

- antik sprogtænkning
- middelalderlig sprogtænkning
- renæssancens filologi
- oplysningstidens sprogtænkning
- historismen
  - idealistisk historisme
  - naturalistisk historisme
- strukturalisme
- post-strukturalisme

Jeg vil i det følgende behandle nogle problemer inden for sprogvidenskabens ældre og nyere historie ud fra Kuhn og den ovenfor givne definition af et paradigme. Pladsen er ikke til detaljer, så jeg beder på forhånd om overbærenhed mht. gennemgangens skitseagtige karakter.

Rationalistisk sprogvidenskab? (n2)

Der er, eller måske skulle man snarere sige, at der *var*, en lang tradition for at placere sprogforskningens opståen på overgangen fra det rationalistiske 1700-tal til det romantisk-historistiske 1800-tal. Der er ingen tvivl om, at den historiske sprogvidenskab temmelig hurtigt forvandlede sig til en fuldt udvokset videnskab med både et kernespørgsmål, en paradigmatiske empiri og en international professionel udveksling af indsigter, som gjorde kumulation af resultater mulig. Men hvilke kriterier kan vi bruge for at forkaste den rationalistiske sprogtænkning, som ubestridelig eksisterede i 1700-tallet, som sprogvidenskab?

Hvis vi tager de nævnte kriterier: kernespørgsmål, paradigmatiske empiri og international udveksling, så kan man skitsere dem som følger:

Spørgsmålet var formuleret i filosofiske termer, nemlig som hvilken karakter sprog har som en del af det 'udstyr', der gør mennesker til noget særligt. Det karakteristiske for perioden er dels, at man indsamler sproglige data i en uhyre målestok, en

målestok, som vi har svært ved at forestille os i dens kontekst, nemlig de mange rejser, der både skulle åbne handelsruter og øjne. Carsten Niebuhr var nok speciel, men han var ikke en undtagelse fra reglen om, at der i hele oplysningstiden var nysgerrige intellektuelle, der ønskede førstehånds besked om verdens mangfoldighed. Det fordomsfrie syn på verden var også en mulighed for at opdage de europæiske sprogs særlige karakter - at opdage dem uafhængigt af de kategorier, skolegrammatikken havde opstillet for de klassiske sprog. Der er således i rationalismens sprogtenkning både en omfattende dataindsamling og et overordnet perspektiv, eller forskningsspørgsmål. Det store spørgsmål er imidlertid, om der er en tvingende sammenhæng mellem teoriniveauerne og empirien hos de fremtrædende repræsentanter for rationalismen. Hvis de to tendenser er fordelt skævt på populationen af forskere, så får man reverenter talt enten indsamling af data uden bearbejdning - eller omfattende bearbejdning af gamle, men ingen ny, data.

Ser man i de kanoniserede fremstillinger af sprogvidenskabens historie hos R.H. Robins og Georges Mounin, skildres denne periode på interessant vis som en uafklaret forgænger for den egentlige sprogvidenskab, som altså alligevel begynder med historismen. Mounin er dog ganske klar over, som også den danske strukturalist Louis Hjelmslev tidligere havde gjort opmærksom på, at vi, dengang han skrev sin bog, kun havde få studier af det 18. århundredes sprogvidenskab, og at man derfor nærmest ureflekteret havde overtaget historismens karikatur af den umiddelbart foregående periode (Mounin 1970:145). Det er et påfaldende træk ved forskeres egne videnskabshistorier, at de sjældent elsker forældre lige så højt som bedsteforældrene.

Robins ser perioden som en kamp mellem empiricisme og rationalisme. Den første er overvejende britisk, induktiv og specificerende, mens den sidste er fransk, deduktiv og universalistisk (se evt. Aarsleff for en væsentlig modifikation). Især hos Mounin kan man se, at det, der har slået efterfølgerne som særlig mærkeligt, eller særlig uvidenskabeligt, er, at der er kolossal afstand mellem dem, der samlede de mange sprog(prøver) sammen, og så dem, der skrev om sprogs struktur. I modellens terminologi betyder det, at der arbejdes enten på de empiriske niveauer (uden teori, der gives simpelthen ikke beskrivelser, men blot data) eller på de teoretiske (hvor der gives beskrivelser, men sjældent eller aldrig refereres til understøttende data som bevismateriale).

Der mangler således et sammenhængende paradigme eller blot et paradigme for en metodisk empiri.

Rasmus Rask og kampen om hans placering (n2)

Den danske sprogforsker Rasmus Rask (1787-1832) har altid stået som et af sprogvidenskabens genier, men det har været mindre afklaret, hvori det geniale

egentlig bestod. I folkelige fremstillinger blev det fremhævet, at Rask (netop i modsætning til de tidligere deduktivister) kunne en frygtelig masse forskellige sprog. Faktisk har han arbejdet med en mængde sprogs struktur, men man skal nok være klar over, at han ikke har været i stand til (endsige haft lejlighed til) at tale ret mange af dem. Dog talte han islandsk til perfektion.

Som så mange andre genier har Rask arbejdet på flere områder. Den historiske sprogvidenskab lagde særlig vægt på hans store og i egentligste forstand epokegørende prisskrift, som er skrevet i 1814, men først udkom i 1818, hvad der faktisk dengang var en væsentlig forsinkelse, idet Franz Bopp i mellemtiden på tysk havde publiceret sit indflydelsesrige værk om bøjningssystemet i det oldindiske sprog sanskrit sammenlignet med græsk og latin (også skrevet i 1814, men publiceret allerede 1816). Bopp fik - både på grund af sproget og på grund af publikationstidspunktet og endelig på grund af, at han blev professor i Berlin - æren af sammen med Jakob Grimm at have grundlagt det historistiske paradigme. Rask blev skudt i baggrunden eller blev behørigt hyldet for enkeltopdagelser, men ikke for den store syntese i prisskriftet.

Den nationale tradition i sprogforskningen lagde dog mere vægt på, at han med sin oldislandske grammatik og den tilhørende læsebog med originaltekster grundlagde den nordiske filologi.

Rasks senere kongeniale efterfølger på Københavns Universitet, den fremtrædende strukturalist Louis Hjelmslev (1899-1965), så i Rasmus Rask, hvis afhandlinger og senere breve han udgav mønstergyldigt i 1932ff, en fornem forgænger som sprogtypolog og almen grammatiker. Det betyder, at Hjelmslev i sin vigtige afhandling om Rask (Hjelmslev 1951) lagde betydelig mere vægt på de rationalistiske (og universalistiske) sider af Rasks produktion end på de historiske. Strukturalismen definerede både sig selv og sine fjerne forfædre som anti-historister.

Endelig kan man fuldt så vel argumentere for, at Rask var en overgangsfigur, som enten ikke fuldt sammenhængende eller først efterhånden forsøger at forene historisk partikularisme og almen universalisme. Dette er vist nok Paul Diderichsens synspunkt i Diderichsen 1960.

I modellens sammenhæng kan man i forlængelse heraf anskue Rask som den typiske overgangsfigur på mere end én måde. Hans indflydelse er baseret på hans skrevne værker, hans breve til en række kolleger, herunder vigtige breve til Jakob Grimm, og eventuelle samtaler, han har haft med andre sprogforskere under de mange rejser, han foretog. Derimod var sprogvidenskaben ikke institutionaliseret på dette tidspunkt, sådan at der var kongresser og regulære, særlige tidsskrifter. Endelig havde Rask ikke en stilling, der tillod ham at forske uafbrudt. Han klager uafsladeligt over, at det er ham en nødvendighed at give privat undervisning for at kunne leve anstændigt. Og efterlod så alligevel en hel del penge, da han døde. Professionaliseringen var således endnu ikke indtrådt fuldt ud i Rasks levetid. Det gjorde den umiddelbart efter, og i løbet af århundredet antog den sammenlignende

sprogvidenskab hurtigt den form, der kom til at danne forbillede for eller løbe parallelt med andre humanistiske videnskabers udvikling hen mod normalvidenskaber.

For den empiriske sprogvidenskabshistorie betyder det, at et særligt Rask-paradigme skal kunne udlæses af de offentliggjorte værker, og at deres karakter skal tillade rekonstruktionen af et paradigme på alle niveauer i modellens betydning. Jeg har al mulig grund til at antage, at en sådan rekonstruktion lader sig foretage, men den er af den særlige karakter, at den hverken fik effekt for samtiden eller endnu foreligger i fuldt udfoldet form. Paul Diderichsens forarbejder (samlet i Diderichsen 1960 og Diderichsen 1966, kapitel 15, 16 og 18) mangler efter min mening (Gregersen 1980, 1987) at medtænke Rasks arbejder om retskrivning. Det vigtigste er imidlertid, at Rasks paradigme, selv hvis det nu bagefter kan internt rekonstrueres, blev overhalet grundigt af udviklingen i sprogvidenskaben, især den tyske historistiske skole. Udviklingen gik her så hurtigt, at man med August Schleicher (1821-68) og den naturalistiske skole bare 20-30 år efter Rasks død stod over for et sammenhængende naturalistisk sprogsyn med en tilhørende empiri og en teoretisk begrundet opfattelse af især den lydlig udvikling, som var afstemt med den datidige fysiologi og psykologi. Dette sammenhængende paradigme har spillet en uhyre rolle i nordisk sprogvidenskab (Hovdhaugen *et al.* 2000).

Lange linjer eller genoptagelser (n2)

Et centralt problem for enhver videnskabshistorie, men måske særlig for humanioras, er spørgsmålet, om videnskaben faktisk forandrer sig, 'udvikler sig', sagde man gladelig før, eller om det, der sker, er, at samme enakter opføres med forskellige rollebesætninger. Et beslægtet spørgsmål er, hvad man skal stille op med de lange linjer eller de valgslægtskaber, som forskerne selv udpeger som inspirationskilder for den aktuelle indsats. Vi har set den fremtrædende strukturalist Louis Hjelmslev (Hjelmslev 1951 (1973)) påberåbe sig Rasmus Rask som en fjern forfader, fuldstændig som hans læremester Holger Pedersen tog Rask til fuld indtægt for den historisme, han selv både tilhørte og skrev en fascinerende historie om (Pedersen 1921). Vi kan også nævne, at det 20. århundredes anden halvdel mest indflydelsesrige lingvist, amerikaneren Noam Chomsky erklærer sig som kartesianer og dermed binder an til den universalisme, som var et bud på en rationalistisk sprogteori. Chomsky accepterer endda den grundtanke, som Descartes satte over for empirismen, nemlig tanken om medfødte ideer (Chomsky 1966).

Lad mig i denne forbindelse give et eksempel på, hvordan man kan anvende tanken om en sammenhæng af intern art for hvert paradigme mellem de fem teoriniveauer og de to mere empiriske niveauer: Chomskyanismen er som sagt en universalistisk, rationalistisk teori på niveau 4. Den er idealistisk på niveau 5. I kraft af tilknytningen til psykologi, som dog gerne består i, at chomskyansk sprogvidenskab udnævnes til at være en særlig avanceret form for kognitiv psykologi, spiller chomskyanismen også ind i andre afdelinger af humaniora. På det

empiriske niveau er chomskyanernes holdning særlig ved, at retningen ikke alene tillader brug af introspektive data, men direkte tager afstand fra retninger, som er bygget på empiristisk observation.

Introspektion er at se ind i sig selv. Metoden er den eneste mulige, hævder chomskyanerne, hvis man vil undersøge et sprogs grænser. Man kan nemlig kun ved hjælp af introspektion finde frem til, hvilke sætninger som er umulige i det pågældende sprog, og disse sætninger - som forsynes med en * foran - udgør en særlig type empirisk evidens for, hvor sprogets grænser ligger. Et nok så stort korpus af løbende tekst vil kun give os oplysninger om, hvad der er muligt, ikke hvad der aldrig kan forekomme.

Imidlertid er introspektion ikke uden problemer. Problemerne viser sig især, når introspektion foregår helt uden hensyntagen til faktiske sætninger i et sprogsamfund. Hvad nu, hvis det, forskeren introspektivt, dvs. ved at afhøre sig selv, påstår, er umuligt at sige, faktisk forekommer - bare ikke i hans eget sprog. På den måde kan variationen i sprogsamfundet blive en hård torn i kødet for chomskyanerne.

Men sammenhængende - det er paradigmet; og det muliggør en empiri, som er påfaldende ensartet og vel integreret med højere teoriniveauer op til de medfødte ideer, som Chomsky øjensynlig har arvet direkte fra René Descartes.

Normalt kommer videnskabshistorikerne først ud af skabet, når viden skal analyseres. Så finder de frem til udviklinger og indflydelser. Men Chomsky har selv optegnet den fornemme slægtstavle i sin bog om kartesiansk sprogvidenskab. Den slags anetavler kan anskues - som Kuhn og andre videnskabshistorikere har tendens til det - som renlivet whig-historie, dvs. det, at man finder noget i fortiden, som peger frem mod én selv, og derefter anakronistisk spejler sig i den fortid, man lige selv har konstrueret (om Chomsky og den historiske kartesianisme se Aarsleff 1970). Man kan imidlertid også se dem som den ultimative udfordring til tanken om kumulation på de højeste teoriniveauer. Det ser således ud, som om der kun er et begrænset antal mulige positioner på teori-5-niveauet, og det nye og spændende skulle derfor bestå i at kombinere disse gamle positioner med nye data (nye metoder giver i sig selv nye data) og nye versioner af teori 1-4.

For humaniora er det i hvert fald et påfaldende faktum, at paradigmer, der engang har været herskende, ikke afskaffes eller afløses, men stadig opretholdes, sådan at f.eks. sprogvidenskaben kan anskues som et gigantisk flodsystem til dels bestående af for længst afløste videnskabsformer, hvor den aktuelle form, hovedfloden, er et strømførende leje, som lige nu tager sig påfaldende vandig og moderne ud for dog i løbet af nogle år at tørre ud til at få samme status som andre historiske bifloder eller pibende bække. Således drives der, mens jeg skriver dette, solid forskning inden for alle kendte paradigmer i sprogvidenskaben. Det gør et overblik besværligt, for hvad der ses som det herskende paradigme afhænger altid af, hvor i deltaet man placerer sin udsigtspost. Imidlertid vover jeg her at udnævne

det nystrukturalistiske formalistiske paradigme, som Noam Chomsky grundlagde i videreførelse af - og videnskabsteoretisk opgør med - den amerikanske empiristiske strukturalisme, som hovedfloden. Imidlertid synes dens dage talte, idet dens empiri - efter denne iagttagers mening - efterhånden nærmer sig det revolutionære tidspunkt, hvor anomalierne er så mange, at teorien bryder sammen. Kampen om at overtage tronen er da også for længst indledt. Tronprætendenter er dels en fornyelse af det herskende paradigme i retning af en fundering i evolutionær biologi med dens tilsvarende psykologi. Det vil åbne for ny former for empiri, som også forsøger at koble lingvistik og neurologi. I det hele taget er empiriens stilling i det herskende paradigme prekær. En sådan udvikling ville have den centrale stilling, som biologien har erobret (fra fysikken) inden for moderne naturvidenskab, som sin stærkeste forbundsfælle.

Men der er andre prætendenter på banen: Det diametralt modsatte idekompleks tager udgangspunkt i et sociologisk eller antropologisk inspireret sprogsyn, som forsøger at forene kvantitative og kvalitative metoder i en empiri, som søger at opbygge en grammatisk analyse på semantisk grundlag. Dermed markerer de to retninger modsatte holdninger til det centrale strukturalistiske dogme om autonomi: Strukturalismen så sproget som en struktur, som ikke var formet af noget udefra, men adlød særlige interne love. Funktionalister som M.A.K.Halliday og Peter Harder hævder hver på sin side (og måde), at sproget er formet af den brug, der gøres af det, og de funktioner i samfund og psyke, det skal opfylde. Man kan groft sagt sige, at strukturalister ser fonologi og syntaks som de vigtigste arbejdsområder, mens funktionalisterne gerne vil se disse områder som styret af hensynet til transmission af betydning, hvormed de gennembryder autonomien. Med åbningen mod semantik og pragmatik er Pandoras æske åbnet, og virkelighedens mangfoldighed springer lige op af æsken - og i øjnene. Autonomien er brudt.

Kuhn og sproget (n2)

I de sidste år af sit forskerliv arbejdede Kuhn på en større redegørelse, som han ved flere lejligheder annoncerede som næsten færdig. Hans efterladte manuskript er dog stadig under udgivelse af James Conant og John Haugeland (Kuhn 2000:2). I flere af de arbejder, vi, indtil bogen engang udkommer, må nøjes med at læse, arbejder Kuhn med problemer, som er af sprogfilosofisk art. Nu kunne man måske se sprogfilosofien som et område, hvis empiri hører til i sprogforskningen, og det kunne være interessant at se på, hvordan de begreber, Kuhn bakser med, kan belyses ud fra sprogvidenskabens og dens udvikling. Det afslutter denne fremstilling.

Når man skal forklare udviklinger inden for sprogvidenskab, er der - nøjagtig som i fysikken - visse termer, som tilsyneladende går igen (sætning, ord, morfem, rod, bogstav, lyd etc.), men som, når man ser historisk på de skrifter, hvori de bruges, på mystisk vis alligevel skifter betydning. Det er der egentlig ikke noget mærkeligt ved;

utallige ord har gennem historien skiftet betydning uden nødvendigvis at have skiftet form. For to århundreder siden betød ordene *vist nok* 'helt sikkert'; nu betyder de sådan ca. det modsatte, nemlig 'muligvis'.

Forbløffende mange af Kuhns eksempler på inkommensurabilitet har netop denne form: Et ord (fx 'masse' eller 'kraft'), en term (Plancks konstant), eller en formel, der oprindeligt havde fået en bestemt betydning eller fortolkning, får nu en ganske anden i kraft af at blive indlejret i en anden struktur. Der er altså noget, der ændrer sig - betydningen og den samlede struktur - og noget, der forbliver det samme - udtrykket. Og resultatet er, at vi kan kommunikere, men ikke forstår hinanden, hvis ikke vi gør os klart, at det netop er en udtryksmæssig lighed, der forleder os til at slutte til en indholdsmæssig.

Kuhn arbejder i flere artikler med et skel mellem på den ene side oversættelse fra et sprog til et andet og på den anden side beherskelse af et andet sprog. Skellet skal bruges til at begrebsliggøre det faktum, at en videnskabshistoriker kan forstå og endda forklare en videnskabelig praksis, han ikke selv har andel i. Han kan så at sige udlægge teksten, selv om han aldrig selv ville kunne skrive den. Det er præcis det, der sker, når Kuhn læser en tekst, der tilsyneladende ikke giver mening. Med udgangspunkt i hvad vi i øvrigt ved om datiden og dens tænkning, rekonstruerer videnskabshistorikeren en mulig kontekst, hvori et sådant udsagn dels kan fortolkes, dels giver mening.

Det modsatte er ikke ganske ualmindeligt: Den store danske sprogforsker Vilh. Thomsen skrev en kortfattet fremstilling af sprogvidenskabens historie, som er helt igennem *whiggish*. Thomsen betragter principielt folk, der mener noget fuldstændig andet end videnskaben på hans egen tid, som latterlige og nævner eksempel efter eksempel på, at de gamle romere ikke havde fattet etymologiens grundregler (sådan som man praktiserede etymologi på Thomsens tid): "At der kan findes gode og rigtige forklaringer, er en selvfølge; men i virkeligheden er det undtagelser. Her skal kun anføres eksempler, væsentligt fra latin, paa nogle af de mest iøjnefaldende afveje." (Thomsen 1902: 22)

En sådan rekonstruktionsproces, hvor fortidens tanker genskabes, er en hermeneutisk proces - derom er alle enige. Men det betyder ikke, at den, der fortolker og dermed i en vis forstand oversætter, kan sproget som en indfødt. Og på den måde kan inkommensurabilitet begrebsliggøres som den afstand, der både opleves mellem, og faktisk er mellem, at oversætte eller kontekstualisere sig frem til meningen i et udsagn formuleret i et sprog, vi ikke kender i dets fulde udstrækning, og så til at tale og skrive sproget selv. Vi rekonstruerer forskeren - vi bliver ikke til ét med ham. Den historiske afstand betyder, at det altid vil være umuligt at gå tilbage til fortiden. Hverken historikere eller praktiserende forskere vil produktivt kunne bidrage til en for længst tilbagelagt tænkning - men det betyder altså ikke, at vi er udelukket fra at forstå den.

Kuhns sprogteori minder i alt væsentligt om den form for strukturalisme, som dominerede sprogforskningen i 40'erne og 50'erne, og som vist nok stadig har en høj stjerne i visse filosofiske kredse: Den lægger vægt på, at begreber indgår i indbyrdes afhængige systemer, sådan at der ikke er mulighed for at forstå et begreb i isolation. Hvornår har man i øvrigt senest mødt sådan et monstrum som et-begreb-i-isolation?

Det interessante er nu, at denne form for strukturalisme, i hvert fald i sprogforskningen, får et større problem med at forklare forandringer. Siden Kuhn har haft så store problemer med at forstå videnskabelige forandringer, især af den slags, som bagefter kan rekonstrueres som revolutioner, kan der måske være grund til at overveje her til sidst, om sprogsynet skulle til eftersyn. Nye briller!

I polemik med strukturalisterne viste en række sociolingvister, klarest i den store artikel af den amerikanske sprogforsker Uriel Weinreich (1926-1967) og hans elever (Weinreich *et al.* 1969), at konstans og variation er nøglebegreber. Strukturalisterne afgrænsede deres ny paradigme i bevidst konflikt med historisternes atomisme: Historisterne havde, nærmest vitalistisk, tildelt hver enkelt lyd sit eget liv. Heroverfor satte strukturalisterne systemer af lyd, nemlig de fonologiske systemer. Systemer er i balance – de erkendes i hvert fald som sådan – og hvorfor skulle de så forandre sig. Strukturalisternes lydssystemer blev i selve afdækningen så imprægneret mod indflydelse udefra, så selv bærende, at de kun kunne forandre sig af indre årsager. En sådan ide kan man genfinde i mange skrifter fra strukturalister, som dyrker ideer om, at fonologiske systemer i sig selv er mere eller mindre stabile, alt efter om de lever op til universelle formkrav.

Weinreich *et al.* påpeger heroverfor, at systemerne er opbygget af forskerne ved systematisk at fjerne den variation i lydproduktion, som faktisk er et påfaldende træk ved alt talt sprog. Men det er netop denne variation, der er nøglen til forandringerne, for variationen opretholdes funktionelt af, at bestemte lyd tilskrives bestemte værdier i det sprogsamfund, hvori de bruges. Disse værdier hverken kan eller bør fjernes fra sprogstrukturen, men skal indarbejdes i et komplet billede, som både tager systemet (to lyd kan ikke falde sammen uden konsekvenser mht. kommunikationseffektivitet: hvis 'let' og 'lidt' bliver udtalt på samme måde kan der let opstå lidt misforståelser) og brugernes vurdering af de enkelte varianter alvorligt.

Overført til videnskabelige ideers udvikling vil konsekvensen være, at det bliver indarbejdet i teorierne om teorierne, at begreber faktisk har varierende betydning - et fænomen vi oplever hver dag, når fx forskere bruger ordet 'teori' - og at denne varians er systematisk og kan forbindes med idehistorisk og teoretisk-praktisk variation (på de andre niveauer i modellen). Det er netop den variation, som historien har tendens til at udradere for os i kraft af kanonisering - kun de vigtigste værker overlever. Her er der imidlertid ingen anden løsning end at læse så meget af det, der er overleveret, som muligt for at rekonstruere de spændinger i begrebssystemerne, som rummer kimen til de revolutionære forandringer,

begreberne - og dermed videnskaben - før eller siden kommer ud for.

Litteratur

- Aarsleff, Hans (1970): The History of Linguistics and professor Chomsky, *Language* 46, nr. 3, s. 570-585.
- Chomsky, Noam (1966): *Cartesian Linguistics*. New York 1966, da. ovs.: *Cartesiansk lingvistik*, Munksgaardserien 43, København: Munksgaard.
- Diderichsen, Paul (1960): *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*. Studier over vendepunktet i sprogvidenskabens historie, *Historisk-filosofiske Meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab*, Bind 38, nr. 2, København: Ejnar Munksgaard.
- Diderichsen, Paul (1958(1966)): Udvikling og struktur i sprogvidenskaben, oprindeligt trykt i: *Nordisk Sommeruniversitet 1958. Udviklingsproblemer*, Kbh. 1959, s. 35-56; optrykt i: Diderichsen: *Helhed og Struktur*, København: Gads forlag 1966, s. 276-300
- Diderichsen, Paul (1959(1966)): Rasmus Rasks opfattelse af sprogudvikling og sprogstruktur, oprindeligt: Foredrag i Videnskabernes Selskab 3.april 1959; optrykt i: Diderichsen: *Helhed og Struktur*, København: Gads forlag 1966, s. 308-20
- Diderichsen, Paul (1964(1966)): The Foundation of Comparative Linguistics: Revolution or Continuation? oprindeligt Contribution to the Wenner-Gren Foundation's Symposium no.15, 'Revolution vs. Continuity in the Study of Language', August 1964; optrykt i: Diderichsen: *Helhed og Struktur*, København: Gads forlag 1966, s. 340-63.
- Gregersen, Frans (1980): Videnskabshistorisk empiri - analyse af enkeltværker. Om Rasmus Rasks danske retskrivningslære. *SAML* 6, s. 201-220
- Gregersen, Frans (1987): The Conspiracy against Letters. *Culture and History* 2, København: Museum Tusulanum Press, s. 80-95.
- Gregersen, Frans (2000): God og dårlig eklekticisme, Mæhlum (red.): *motskrift*, nr.1, 2000, Trondheim: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), s. 19-37
- Gregersen, Frans og Køppe, Simo (1989): A Normative Theory of Humanistic Knowledge. *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, vol. 20, nr. 1, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, s.40-53
- Hjelmslev, Louis (1950-51): Commentaires sur la vie et l'oeuvre de Rasmus Rask, oprindeligt i: *Conférences de l'Université de Paris X*, 1950-51, s. 143-57, optrykt i: Hjelmslev: *Essais linguistiques II, Travaux du Cercle Linguistique*

de Copenhagen, vol. XIV, Copenhagen: Nordisk Sprog- og Kulturforlag
1973, s. 3-16

Hovdhaugen, Even, Karlsson, Fred, Henriksen, Carol and Sigurd, Bengt (2000): *The History of Linguistics in the Nordic Countries*, Jyväskylä: Societas Scientiarum Fennica.

Kuhn, Thomas S. (1989): *Possible Worlds in History of Science*, oprindeligt i: Allén (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences*. Berlin: de Gruyter 1989, optrykt i Kuhn 2000, s. 58-89

Kuhn, Thomas S. (2000): *The Road since Structure. Philosophical Essays 1970-1993, with an Autobiographical Interview*, ed. by James Conant and John Haugeland, Chicago and London: Chicago University Press.

Mounin, Georges (1970): *Histoire de la linguistique des origines au xxe siècle*. Paris: Presses universitaires de France.

Pedersen, Holger (1924): *Sprogvidenskaben i det nittende Aarhundrede. Metoder og Resultater*, København: Gyldendal; fotografisk optryk i: Pedersen: *Videnskaben om sproget. Historisk sprogvidenskab i det 19. århundrede*. Århus: Arkona 1978

Robins, R.H. (1967): *A Short History of Linguistics*. London: Longmans 1967

Thomsen, Vilh. (1902): *Sprogvidenskabens historie. En kortfattet fremstilling*. Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag den 8. April 1902, København: J.H. Schultz.